

УДК 070:174:378

ЕТИЧНІ ДИЛЕМИ В ПЛОЩИНІ СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНОЇ ДІАДИ ЖУРНАЛІСТ — АУДИТОРІЯ

Тетяна Бондаренко

*Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
бульв. Т. Шевченка, 81, 18034 Черкаси, Україна, e-mail: cic@cdu.edu.ua*

У статті зосереджено увагу на етично неоднозначних ситуаціях, у яких журналіст постає перед вибором поведінкової стратегії. Наголошено на потребі засвоєння етичних стандартів шляхом аналізу “сірих зон” у фаховій діяльності медійника, запропоновано критерії класифікації етичних дилем та сформульовано орієнтовний кейс виробничих ситуацій.

Ключові слова: етичний кодекс, етично неоднозначні ситуації, поведінкова стратегія журналіста, етична дилема, кейс етичних дилем.

Однією з ключових проблем, що виникають у соціокомунікаційній системі “журналіст — аудиторія”, є етичність фахових вчинків медійника. Сучасний суспільний контекст постійно робить журналістові нові етичні виклики: написати замовний матеріал, щоб зберегти роботу, чи стати безробітним; досягти мети, незважаючи на засоби, або відмовитися від виконання редакційного завдання; дбати про особистий добробут чи насамперед виконувати професійний обов’язок. Загалом трансформаційні зміни в суспільстві свідчать про потребу посилювати професійну свідомість медійників та озброювати їх знаннями про технологію розв’язання етичних конфліктів, керуючись етичними нормами, усталеними у цивілізованому світі.

Актуальність порушеної проблеми вмотивована насамперед прагматичними чинниками — акцентування уваги на потребі поліпшення механізмів саморегулювання, морально-етичної орієнтації в практичній професійній діяльності; нагальність формування кейсу етичних дилем відповідно до дій журналіста в соціальному або в професійному середовищі. Аналіз таких етичних парадоксів матиме превентивний вплив та забезпечить від передчасного ухвалення необміркованих рішень. Досліджуване питання важливе й у контексті журналістської освіти, оскільки практичне втілення етичних засад суттєвою мірою залежить від якості фахової підготовки працівника ЗМІ.

Науковці та практики аналізують проблему етичних дилем у кількох дослідницьких площинах, знання яких поглиблює розуміння сутності етичної дилеми в журналістиці. Так, феномен етичної дилеми постає об’єктом аналізу в практиці психологічної допомоги [4], де, зокрема, у деонтологічній проекції обґрунтовано ідеальну модель стосунків “психолог — клієнт” з урахуванням

моральних обов'язків і професійної етики; схарактеризовано типологію дилем, описано принципи-керівництва щодо етичного вибору, досліджено моделі ухвалення рішень. В окремих розвідках зосереджено увагу на особливостях формування етичного складника професійної культури фахівців різних галузей [5]. Доцільність використання моральних дилем у навчально-виховному процесі для з'ясування рівня морального міркування студентів обґрунтовано в студії О. Зарви [9].

Проблемам професійно-морального самовизначення присвячено теоретико-практичні розвідки [2; 7; 8; 10]. Етичні дилеми постають предметом аналізу в працях, зорієнтованих на питання журналістської освіти. Так, у статті М. Берліна [1] запропоновано навчально-методичні матеріали, що стосуються механізмів саморегулювання ЗМІ; у дослідженні А. Гринько [6] представлено підхід до викладання журналістської етики як прикладної, що базований на досвіді Могиллянської школи журналістики, наголошено на потребі створення в навчальному процесі умов для інтерналізації етичних цінностей (інтерналізація (від лат. *interims* — внутрішній) — процес засвоєння зовнішніх структур, унаслідок чого вони стають внутрішніми регуляторами, за умов інтерналізації відбувається засвоєння цінностей такою мірою, що від них починає залежати поведінка індивідуума [за матеріалами Вікіпедії]), і на необхідності “тренування” студентів внутрішньо реагувати на різноманітні етичні дилеми.

Дослідник Т. Волек підготував добірку журналістських матеріалів, які рекомендовано аналізувати в контексті етичних дилем [3]. На особливу увагу в руслі порушеної проблеми заслуговують праці А. Севорт'ян [11], О. Хоменка [13], А. Шароградської [11], де власне сформульовано етичні дилеми.

У своїй професійній діяльності журналісти керуються низкою документів, що фіксують нормативно-ціннісні вимоги до працівників ЗМІ. Орієнтиром у виборі поведінкової стратегії слугують міжнародні, національні й редакційні документи з журналістської етики. Одним із різновидів таких документів є кодекс, що систематизує моральні цінності, норми журналістської етики й правила поведінки. В Україні чинними вважають два документи: “Етичний кодекс українського журналіста”, що ухвалений на з'їзді журналістів-підписантів кодексу (квітень 2004 року); та “Кодекс професійної етики українського журналіста”, затверджений на X з'їзді Національної спілки журналістів України (квітень 2002 року).

Попри наявність нормативних документів, журналісти-практики стверджують, що в професійній діяльності нерідко трапляються ситуації, коли правильність певного рішення чітко не виписана в жодних професійних стандартах, унаслідок чого вони змушені діяти на власний розсуд. До того ж етичний кодекс передбачає лише моральну, а не юридичну відповідальність за порушення етичних положень. Виникає парадоксальна ситуація: з одного боку, журналісти запевняють у здатності саморегулювати свою діяльність, з іншого боку, нарікають на те, що держава має розробити механізми контролю та відповідальності за дотриманням етичного кодексу й передбачати певні покарання.

На думку багатьох дослідників (М. Берлін, Дж. Блек, А. Шароградська), кодекс не дає відповідей на всі практичні питання, адже етика починається саме з конфлікту інтересів. Згідно з влучним висловом Дж. Блека, предмет етики — це не стільки конфлікт між поганим і хорошим, скільки конфлікт між однаково непривабливими речами, із яких потрібно зробити вибір [3]. До того ж знання

етичних стандартів не є показником моральності вчинків. Як стверджують професійні журналісти США, у гіршому випадку кодекси можуть паралізувати здатність журналістів ухвалювати самостійні рішення [14].

З огляду на схарактеризовану ситуацію, убачаємо необхідність не лише у вивченні положень, регламентованих етичним кодексом України та інших країн, а й у застосуванні методу аналізу конкретних випадків. Нам імпонує думка А. Гринько про те, що “етика — це набагато глибше, ніж формалізовані в правилах норми поведінки..., етичні рішення слід ухвалювати в процесі критичного аналізу ситуації, її інтерпретації з огляду на формалізовані професійні правила” [6, с. 20].

Мета статті полягає в систематизації поглядів на професійні етичні дилеми як міжгалузеве явище загалом та як проблему журналістики зокрема. Досягнення мети передбачає розв’язання кількох **завдань**: проаналізувати дослідницькі спектри, що охоплюють тлумачення явища етичної дилеми; обґрунтувати доцільність інтерналізованого підходу до аналізу “сірих зон” у фаховій діяльності журналіста; схарактеризувати аналітичні моделі, які застосовують у процесі розв’язання етично неоднозначних проблем, запропонувати критерії класифікації етичних дилем та сформулювати орієнтовний кейс виробничих ситуацій, що потенційно виникають у межах соціокомунікаційної діади “журналіст — аудиторія”.

Специфіка роботи журналіста зумовлена тим, що він постійно перебуває в професійному полі етичних дилем, у так званих “сірих зонах”, вихід із яких підпорядкований нормам професійної етики, засадам власної моралі, суспільним цінностям, вимогам керівництва. Дилема (із грецької — подвійний засновок) — 1) умовивід з умовним та роздільним засновком (або — або), з яких необхідно обрати один, оскільки третій неможливий; 2) переносно — необхідність вибору між двома небажаними можливостями [12, с. 168].

Обговоренню етичних дилем може передувати аналіз запропонованих виробничих ситуацій, що не пропонують варіантів відповідей, а передбачають формулювання особистої позиції. Керуючись етичними стандартами, потрібно прокоментувати їх, висловити зважене судження стосовно того, як слід фахово вчинити в тій чи в тій ситуації. (Редактор дав завдання написати фіктивні листи на актуальні теми й узяти до них коментар у спеціалістів. Що робити журналістові?; У приватній газеті журналісти дізналися скандальні факти про власника, які б зацікавили громадськість. Чи можна публікувати ці факти?; Чи має право журналіст підтримувати певну політичну партію у своїх статтях, якщо це його щирі переконання?; Інформація, яку надало інформгентство, виявилася неправдивою, але ніхто не звернувся з вимогою спростування. Чи треба спростовувати цю інформацію?; Журналістові розповіли цікаву інформацію, але попросили нікому не переповідати відомості. Що робити журналістові?; Журналіст дізнався сенсаційну новину. Чи варто розповідати про неї журналістам з інших ЗМІ, якщо інформація соціально значуща?)

У науковій літературі запропоновано кілька аналітичних моделей, застосування яких допомагає розв’язати етичну дилему. Так, “схриньку Поттера” (автор — Ральф Поттер) використовують для аналізу індивідуальних етичних дилем; модель Бок (автор Сіссела Бок) базована на співчутті людям, яких стосується етична дилема, та на збереженні суспільної довіри; модель Елліот (автор — Дені Елліот) передбачає аналіз конкретних ситуацій; модель Ходжса, що

з'ясовує сутність порушених моральних проблем, характер інтересів, можливі варіанти дій, уможливує аналіз наслідків та ін.; модель аналізу етичних дилем Гінна (автор — Джон Гінн) прогнозує виокремлення аргументів “за” і “проти”, з'ясування основних цінностей та обов'язків, формулювання можливих рішень, урахування досвіду попередніх поколінь; синтез Лакзніака передбачає поєднання основних етичних принципів, що “не ставлять завдання отримати найбільше благо для найбільшої кількості людей і не допускають того, що мета може виправдовувати засоби” [3]. Докладний опис названих аналітичних моделей та методичні рекомендації щодо застосування на практиці запропоновано в посібнику Т. Волека [3].

Попри такий значущий теоретичний матеріал, у журналістикознавчих студіях не розроблено класифікації етичних дилем, що, на нашу думку, ускладнює їх систематизацію та аналіз. З огляду на це пропонуємо типологізувати етично неоднозначні ситуації відповідно до дій журналіста в соціальному та професійному середовищі, з урахуванням типів взаємин медійника: з аудиторією, джерелами інформації, героями публікацій, із керівництвом, колективом редакції, колегами (характер взаємин описано в праці В. Іванова, В. Сердюка [10]).

Різновиди етичних дилем

Морально-етичні дилеми в соціальному середовищі	Морально-етичні дилеми в професійному середовищі
Взаємини з аудиторією, із джерелами інформації, героями публікацій	Взаємини з керівництвом, колективом редакції, колегами

Відповідно до запропонованої типології доцільно, на наш погляд, формувати кейси етичних дилем, кожен із яких пов'язувати з положеннями етичного кодексу, формулюючи конкретну фахову ситуацію або демонструючи прикладами з практики. У площині соціокомунікаційної діади журналіст — аудиторія актуальними для аналізу можуть бути нижчеподані дилеми (сформульовані автором на прикладі реальних ситуацій, опублікованих журналістських матеріалів та обговорені зі студентами під час курсу “Журналістська етика”).

Дилема 1. Головний редактор, виконуючи вказівки “згори”, вимагає написати матеріал під певним кутом подання, а інтерв'юювана особа щосили обстоює фактично протилежну позицію. Як вчинити: виконати розпорядження керівництва чи зберегти оригінальність думок респондента, прагнучи бути чесним із читачем.

Дилема 2. На дошці оголошень міськвиконкому розміщено повідомлення, що завідувач одного з відділів йде у відпустку через хворобу. Ви особисто маєте інформацію, яка надійшла з трьох джерел, що керівник лікуватиметься від нервових порушень та алкоголізму. Ви оприлюдните таку інформацію чи вирішите, що широкому загалові цього знати не потрібно?

Дилема 3. Через власну некомпетентність у складному технічному питанні довелося кілька днів поспіль звертатися по інформацію до одного й того ж фахівця. Перед версткою матеріалу з'явилося ще одне запитання, що потребувало кваліфікованого уточнення. Як учинити: якомога толерантніше попросити коментар спеціаліста чи не наслідатися потурбувати його знову, цінуючи пси-

хічне здоров'я джерела інформації понад право читачів отримувати достовірні відомості.

Дилема 4. Головний герой публікації допустив, на його думку, кілька недоречностей та попросив їх виправити, щоб в очах читачів мати кращий імідж. Що робити журналістові: підкорегувати висловлювання інтерв'юваного більше, ніж того вимагають журналістські стандарти, або залишити все без змін, щоб дотриматися правдивості та не прикрашати дійсність.

Дилема 5. Фото події, на якій побував журналіст, стерлися з пам'яті фотоапарата через його несправність, а ілюструвати великий за обсягом матеріал украй потрібно. Є минулорічні фотографії, але позначити їх у газеті як архівні редактор забороняє. Як учинити: поставити минулорічні фото без позначок, посилаючись на непринциповість ситуації (мовляв, ніхто й не помітить), не ілюструвати публікацію взагалі або скористатися фото з приміткою "Архів", зашкодивши іміджу видання та зберігши чесність перед аудиторією.

Під час розв'язання етичних дилем не завжди можна знайти однозначно правильне рішення, вибір залежить від сумлінності журналіста, його впевненості у моральності власних вчинків, альтруїстичних мотивів.

Отже, у площині соціокомунікаційної діади журналіст — аудиторія виникає низка проблемних ситуацій, завчасний аналіз яких допоможе майбутнім медійникам та нинішнім практикам уникнути необміркованих рішень, ухвалити зважене рішення, розвинути моральну чутливість. Перспективи дослідження вбачаємо у підготовці спеціального посібника, що представляв би кейси етичних дилем, сформульованих на основі журналістських матеріалів, на підставі моделювання виробничих ситуацій та врахування досвіду журналістської роботи.

1. Берлин М. Советы преподавателю журналистской этики [Электронный ресурс] / Майкл Берлин // Саморегулирование СМИ : учебно-практические материалы. — М. : Институт проблем информационного права, 2005. — 478 с. — (Журналистика и право; Вып. 55). — Режим доступа : <http://www.medialaw.ru/publications/books/self2/06.html>.
2. Введение в аналитические модели этики в СМИ // Вопросы миграции и беженцев: роль СМИ в укреплении толерантности и борьбе с ксенофобией : адаптированное пособие для журналистов, работающих в печатных и электронных средствах массовой информации. — Харьков : ЦСИТВИ, 2003. — С. 62–73.
3. Волек Т. Журналистская этика [Электронный ресурс] / Том Волек ; ред. : Г. П. Голик, перевод с англ. : А. В. Елисеева. — М. : Институт развития прессы / Северо-Запад, 2002. — 140 с. — Режим доступа : http://www.library.cjes.ru/online/?b_id=537.
4. Горбунова В. В. Етичні дилеми у практиці психологічної допомоги / Вікторія Валеріївна Горбунова // Практична психологія та соціальна робота. — 2008. — № 8. — С. 3–5.
5. Винославська О. В. Система тренінгових занять для формування етичної складової професійної культури менеджера [Електронний ресурс] / Олена Василівна Винославська. — Режим доступу : http://www.nbuu.gov.ua/portal/soc_gum/VKPI_fpp/2005-3-1/04_Vinoslavska.pdf.

6. Гринько А. Журналістська етика: від теоретичних засад до практичних рішень (досвід Могилянської школи журналістики) / Анастасія Гринько // Світові стандарти сучасної журналістики : збірник наукових праць / МОН України. Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького ; Інститут Медіа Права ; Могилянська школа журналістики НАУКМА ; відп. ред. : Т. Г. Бондаренко, С. М. Квіт. — Черкаси : Видав. Чабаненко Ю., 2010. — С. 19–22.
7. Етика в редакційному повсякденні. — К. : Академія Української Преси, Центр Вільної Преси, 2010. — 232 с.
8. Етична журналістика : короткий посібник за матеріалами тренінгів “Вивчення стандартів журналістської етики” / Упорядн. С. Томіленко, Т. Бондаренко. — Черкаси, 2007. — 55 с.
9. Зарва О. Використання моральних дилем у навчально-виховному процесі студентів вищих навчальних закладів США [Електронний ресурс] / Ольга Зарва // Науково-методичний журнал “Нова педагогічна думка”. — 2010. — № 4. — Режим доступу : www.nbu.gov.ua/portal/SocGum/Npd/2010_4/zarva.pdf.
10. Іванов В. Ф. Журналістська етика : підручник / Передмова В. П. Мостового / Валерій Феліксович Іванов, Володимир Євгенович Сердюк. — 2-ге вид., виправ. — К. : Вища шк., 2007. — 231 с.
11. Севортьян А. Р. Освещение этнического многообразия : пособие для факультетов журналистики / Анна Рустемовна Севортьян, Анна Аркадьевна Шароградская. — М. : Центр развития демократии и прав человека, 2005. — 200 с.
12. Словник іншомовних слів / Уклад. : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. — К. : Наук. думка, 2000. — 680 с.
13. Хоменок О. С. Курс практической журналистики [Текст] : метод. пособие для преподавателей и тренеров / О. С. Хоменок, З. И. Казанжи ; Информационный пресс-центр. — Симф. : [б. и.], 2004. — 164 с.
14. Этическая журналистика : обзор Центра для иностранных журналистов (США) [Электронный ресурс]. — Режим доступу : <http://www.medialaw.ru/selfreg/11/01.htm>.

ETHICS DILEMMAS IN THE MEANING OF THE SOCIAL COMMUNICATIONS DIADI “JOURNALIST — AUDIENCE”

Tetiana Bondarenko

Cherkasy Bogdan Khmel'nytskyj National University,
Shevchenko street, 81, 18034, Cherkasy, Ukraine

E-mail: cic@cdu.edu.ua

The article dwells on the ethically ambiguous situations, when a journalist has to choose the behavior strategy. This article touches upon the necessity to learn ethical standards by the analysis of so called “grey zones” in media activity and the criteria of classification of ethical problems.

Key words: the code of ethics, ethically ambiguous situations, journalist’s behavior strategy, ethical dilemma, case of ethical dilemmas.

**ЭТИЧЕСКИЕ ДИЛЕММЫ В ПЛОСКОСТИ
СОЦИОКОММУНИКАЦИОННОЙ ДИАДЫ
ЖУРНАЛИСТ — АУДИТОРИЯ**

Татьяна Бондаренко

Черкасский национальный университет имени Богдана Хмельницкого,
бульв. Т. Шевченко, 81, 18034, Черкассы, Украина

E-mail: cic@cdu.edu.ua

В статье акцентируется внимание на нравственно неоднозначных ситуациях, в которых журналист предстает перед выбором поведенческой стратегии. Подчеркнута необходимость усвоения этических стандартов путем анализа “серых зон” в профессиональной деятельности медиаработника, предложены критерии классификации этических дилемм и сформулирован ориентировочный кейс производственных ситуаций.

Ключевые слова: этический кодекс, этически неоднозначные ситуации, поведенческая стратегия журналиста, этическая дилемма, кейс этических дилемм.

Стаття надійшла до редколегії 01.09.2011

Прийнята до друку 26.09.2011